

Samuel Abrahám
Béla Egyed
Egon Gál
John Hall
Russel Jacoby
Richard Rorty

K&K 1: Liberálna demokracia je najodolnejš ím politickým systémom, aj keď liberalizmus je ideológiou, ktorá sa zdá byť krehká a zraniteľná voči rôznym útokom. Na jednej strane nemá liberalizmus jasne definovaný dlhodobý utopistický cieľ alebo konečnú stanicu ako ostatné ideológie. Motto Kritiky a kontextu, známy výrok Josepha Schumpetera, vystihuje tento názor asi najlepš ie : "Uvedomiť si relatívnu hodnotu vlastného presvedčenia a zároveň si za ním neochvejne stáť" je výsadou, ktorou sa civilizovaný jednotlivec odlišuje od barbara." Na druhej strane, prostriedky, ktoré si liberalizmus vyžaduje v praxi — individuálna sloboda, politická rovnosť, účasť na demokracii, nezávislosť súdov, trhová ekonomika — môžu byť sami o sebe považované za ciele. Toto komplexné intelektuálne usporiadanie liberálnej ideológie nám nesľubuje ani spásu, ani nirvánu či úsilie dosiahnuť ideál, skôr nám ponúka len niečo, čo ľudia na Západe chápali ako samozrejmé. Pre mnohých sú to frustrujúce výhliadky a tvrdenia.

Hoc 20. storočie bolo storočím liberalizmu, otázkou ostáva, či táto ideológia prežije pomocou svojich ideálnych prostriedkov, alebo či bude nasledujúce storočie ihriskom extrémnych ideológií.

Richard Rorty: Nesúhlasím s tvrdením, že by "liberalizmus nemal jasne vytýčený dlhodobý utopistický cieľ alebo konečnú stanicu ako ostatné ideológie". Marxizmu nikdy nebolo veľmi jasné, ako to bude vyzerat', keď komunizmus celkom dozrie. Kresťanstvo nikdy nešpecifikovalo, ako trávia duše čas v nebi. Žiadny budhista vám nebude môcť povedať niečo

blížšie o tom, aká je Nirvána. Existuje veľa vedecko–fantastických kníh ktoré popisujú spoločnosti, kde sa liberalistické fantázie naplnili a sloboda, rovnosť a bratstvo sú typickou črtou sociálneho života. Nie som si istý, prečo by úsilie dosiahnuť tieto ideály malo považovať za slabú inšpiráciu.

Béla Eged: Všetky ideológie majú otvorený koniec v tom zmysle, že všetky majú politicko–sociálnu funkciu. Sú živým vzťahom medzi jednotlivcami a ich svetom. Hlavná sila ideológií ako takých nespočíva v teoretickej konzistencii, ale skôr v ich schopnosti formulovať, a to zrozumiteľne, množstvo kontrastných, ak nie priam nezlúčiteľných prvkov. Špecifickosťou liberálnej ideológie je dôraz na hodnotu individuálnej autonómie (Kant), a obhajoba voľnej trhovej ekonomiky (A. Smith). Praktické rozpory, ktoré musela vyriešiť počas svojej histórie, odzrkadľujú napätie spôsobené tým, že poskytla podmienky individuálnych slobôd v rámci kontextu čoraz cudzejšieho ekonomického systému. Liberalizmus však na tieto na tieto praktické problémy reaguje flexibilne, a preto bude mať prevahu nad svojimi rivalmi, *ak bude voľná trhová ekonomika úspešná vo vytváraní väčšieho ekonomického bohatstva.*

Russel Jacoby: Malá poznámka, ktorá sa môže rozrásť: Bolo dvadsiate storočie naozaj "storočím liberalizmu? Vznik nacizmu a fašizmu, občianske vojny od Španielska až po Čínu, genocídy Od Nemecka až po Rwandu a úspech stalinizmu a jeho odnože akoby toto tvrdenie vyvracali. Uvažujúc o júni 1940, keď krajina, v ktorej liberalizmus vznikol, podľahla Hitlerovi, uvažujme vlastne o krehkosti liberalizmu. Otázka budúcnosti liberalizmu preto nemôže byť postavená na nesprávnej premise, že jeho minulosť bola taká skvelá a istá. Nie, nebola. Liberalizmus bol vždy krehkou rastlinkou, ktorá si možno vyžaduje skleníkové prostredie. A ak má vydržať, toto prostredie si vyžaduje väčšie náklady a väčšiu starostlivosť. Takéto podmienky však nájdeme málokde a málokde.

Pavel Barša: Ťežšie liberalizmu neleží v prosazovaní určitých cieľov, ale náležitých spôsobov, jimiž majú byť ciele prosazované. Z tohoto hľadiska je liberalizmus ideológiou druhého rádu — zaujíma ho viac forma ideologického boja než o jeho obsah. Liberálny dôraz na proceduru a právo je spätý s uznávaním neredukovateľnosti plurality, a teda i relativity predstáv o cieľových dobrotách etických vízií a politických programov. Práve uznávaním tejto plurality sa podľa Schumpetera odlišuje "civilizovaný človek" od "barbara", ktorý dovede hájiť len takové dobro, o ktorom si myslí, že má absolútnu, univerzálnu platnosť. V dôsledku jeho proceduralizmu sa k liberalizmu spíše než role "substantiva" hodí role "adjektiva", jež "kvalifikuje" rôzne substantívne pozície: liberálny katolík, liberálny žid, liberálny socialista, liberálny nacionalista, liberálny konzervatívce ... Jeho úhlavným nepriateľom a konstitutívnym protikladom nejsou ideológie prvého rádu, ale iné ideológie druhého rádu — fundamentalizmus, teda jazykom Schumpetera "barbarstvo".

Ďakujúce obsahové prázdnoty nemôže liberalizmus bojovať proti fundamentalizmu metodami konvenčnej války, ktorou spolu vedú ideológie prvého rádu. Jeho spôsob boja musí byť nepriamy, asymetrický — infiltrácia již zaberaného územia a erozia ideologického systému zevnitř prostredníctvom sústavného kultivácie smyslu pro jeho relativitu vzhľadom k jiným systémom. Augustinovskym řečeno je liberální internacionála neviditelnou církví, jejíž agenti působí v církvích viditelných. Liberál je parazit, který rozežírání zevnitř fundamentalizmus každé ideologie a každého náboženství. Prvními liberály byli marranos šestnáctého století: židovští konvertité ke křesťanství, které dvojí lojalita nutila k relativizaci absolutních nároků obou náboženství. Jak si záhy uvědomila inkvizice, taková neviditelná guerilla pochybovačů byla daleko zákeřnějším nebezpečím pro stabilitu katolického řádu, než viditelné, a tím pádem kontrolovatelné židovské komunity.

John Hall: Liberalizmus môžeme pochopiť vtedy, ak si uvedomíme, že vždy musí čeliť nepriateľom z dvoch strán. Je dobre známe, že je v opozícii voči absolútnemu dogmatizmu každého druhu, voči totalizujúcemu mysleniu ľavice i pravice, či už sekulárnej alebo nie — a práve tak je odporcom aj voči niektorým extrémom nacionalizmu. V jeho jadre leží pochopenie, že nepoznáme, a z praktických dôvodov ani nikdy nebudeme poznať, kľúč k správne ľudskému konaniu. Sex je komický v každom prípade. Táto poznámka je zámerne relativistická, aby sme sa dostali ku kľúčovému bodu. Aj keď rezignujeme na sex, na vzťahy medzi mužmi a ženami vo všeobecnosti a na zúžované sociálne praktiky vôbec neznamená, že liberalizmus je relativistický. Jeden z jeho vynikajúcich predstaviteľov Montesquieu v Perzských listoch prejavuje značný skepticizmus takmer vo všetkom. Veľmi dobre však vieme, že odsudzoval otroctvo a nenávidel politiku založenú na strachu — na všeobecnom základe, že každý človek môže pociťovať bolesť. Tak dostávame doktrínu, ktorá je len veľmi málo dogmatická a takmer vo všetkom umiernená. Absolutisti nemajú radi liberalizmus z dôvodu jeho relativistických prvkov a relativisti preto, lebo vedia, že vo svojom jadre má prvok dogmatizmu — a práve tak to má byť.

K&K 2: História liberalizmu ako ideológie a politického programu je plná protirečení. Prejav liberalizmu v 19. storočí a 20. storočí sa prispôbia tak, ako by išlo o dva odlišné systémy. Hlavnou príčinou metamorfózy liberalizmu je to, že reagoval na podmienky v rôznych historických obdobiach a regiónoch a transformoval sa v súboji so svojimi ideologickými rivalmi. Ako je na tom liberalizmus dnes, s čím musí zápasit' a aké problémy riešiť?

RR: Najlepším výkladom liberalizmu, čo som v poslednom čase čítal, je *Slobodný svet* od Timothy Garton Asha. Nezdá sa mi že by bol "plný protirečení". Nanovo formuluje ideály Francúzskej revolúcie pojmami vhodnými pre súčasné sociálno-ekonomické problémy. Presne tak, ako boli v roku 1900 preformulované do podoby vhodnej na zachytenie vtedajších naliehavých problémov. Ash tvrdí (a podľa môjho názoru oprávnene), že ľudia v Bangkoku a Šanghaji túžia po tom istom ako ľudia v Chicagu či Bratislave — liberáli sa nemusia obávať rozdielu medzi "východnými" a "západnými" hodnotami.

BE: Historicky sa liberalizmus objavuje vtedy, keď vznikne priestor na rozumnú debatu o sociálnych prioritách. Ak existuje otvorená debata o potrebách zmierniť požiadavky na väčšie individuálne slobody ako aj požiadavky na väčšiu ekonomickú slobodu, tlak na liberalizmus bude iba vnútorný. Jeho hlavný problém spočíva v tom, že voľná trhová ekonomika ako výkonný motor na generovanie národného bohatstva má tendenciu chytiť jednotlivca do pasce začarovaného kruhu potreby-výroby, a tým brzdí ľudský rozvoj.

RJ: Áno, o liberalizme nemožno hovoriť ako o čomsi nemennom. Ak chce liberalizmus zostať verný sám sebe, musí v skutočnosti reagovať na historické zmeny. Napríklad záruka slobody prejavu znamenala čosi iné v 18. storočí a čosi iné znamená v 21. storočí. Pravda, sú veci, ktoré sa nemenia. Tak v minulosti, ako aj dnes teokratické režimy a ich stúpenci slobodu prejavu obmedzujú. Dnes je to v mnohých oblastiach sveta také isté; povedať alebo uverejniť niečo v Egypte alebo v Severnej Kórei znamená veľký risk. Ale na iných miestach sa tieto formy a modely zmenili. V Severnej Amerike a v Európe sa málokedy stáva, že by vláda cenzurovala alebo zastavila publikovanie knihy či vydávanie novín alebo aby sa o to pokúšala. Na druhej strane, bežne sa stáva, že sa vláda snaží cenzurovať alebo kontrolovať obsah školského učiva — o evolúcii alebo náboženstve. Neznamená to však, že tieto "klasické" boje už celkom prestali. Bushova vláda často bagatelizovala ochranu proti nezákonnému zadržaniu (habeas corpus); zadržava väzňov mimo územia Spojených štátov (napríklad na vojenskej základni na Kube), aby sa tak vyhla súdnemu pojednávaniu, kde by sa ich uväznenie muselo súdne potvrdiť.

Prekliatím liberalizmu je jeho ekonomická stránka. Ak žiivot ľuďi nie je dost' bezpečný a na slušnej úrovni, takmer vôbec sa nezaujímajú o politické slobody a ani sa v tejto veci neangažujú; platí to rozvinutých priemyselných krajinách, ale aj o krajinách nerozvinutých. Problém a vážny stav súčasného liberalizmu spočíva v tom, že dovolávanie sa práv a slobody prejavu, rovnosti medzi mužmi a ženami padá na neúrodnú pôdu, ak je každodenný žiivot v neustálom ohrození. Skutočná či domnelá hrozba terorizmu alebo jednoduchá nezamestnanosť, zdravotne závadná voda a rozpadajúce sa školy politický liberalizmus a jeho svet práv a slobôd potláčajú. Problém spočíva v tom, že pokiaľ ide o ekonomické projekty či plány, ľavičari sú bezradní a stiesnení, kým konzervatívci vedia vš etko a sú si sebou istí. Konzervatívci sú presvedčení, že zlyhanie komunizmu dokazuje pravdu o slobodnom kapitalizme. No nepopierateľná vitalita kapitalizmu — vitalita, ktorú oceňoval aj sám Marx — sa nepretvára na mierumilovnú a bezpečnú spoločnosť. Práve naopak.

Žijem v bohatom meste (Los Angeles), ktoré sa vyznačuje extrémnym bohatstvom, extrémnou chudobou a nespočetnými táborišťami bezdomovcov. Mnohí obyvatelia Spojených štátov majú len minimálne zdravotné poistenie alebo ho nemajú vôbec — a náklady na zdravotnú starostlivosť sú obrovské. Do akej miery sú politické slobody dôležité pre ľuďi, ktorí sú chudobní, chorí, vylučovaní alebo ignorovaní? V uznávanej a sarkastickej knihe *Čo sa deje s Kansasom? Ako si konzervatívci získali srdce Ameriky* Thomas Frank tvrdí, že stredné americké vrstvy, ktoré utrpeli ekonomicky, sú teraz oveľa menej liberálne — je to "opak Francúzskej revolúcie". Je to čudné, no zároveň pochopiteľné. Je to čudné preto, že stredné americké vrstvy vlastne vložili svoj osud do rúk konzervatívcov, ktorých program ich ničí; no zároveň je pochopiteľné, že sa odvrátili od liberalizmu, ktorý im z ekonomického hľadiska neponúka nič okrem globálneho voľného trhu a "sprostredkovania" práce.

PB: Neexistuje liberalizmus, ktorý by sa jako nějaká skrytá "esence" manifestoval, vyvíjel a proměňoval v dějinách. Liberalizmus nemá žádné "jádro". Je jazykovou hrou, která se stále znova vynalézá v závislosti na daném místě a čase. Liberál pozná druhého liberála podle jednání a užívání slov v konkrétním kontextu, nikoliv podle abstraktního atributu, který by oba sdíleli: neváže je k sobě domnělá podstata, ale wittgensteinovská "rodinná podoba" family resemblance. Liberalizmus není axiomatický systém, v němž bychom mohli vertikálně dedukovat propozice z výchozích principů, ale síť afinit, která je tkána laterálně, od propozice k propozici, od uzlíku k uzlíku.

JH: Liberálnemu mysleniu urobili medvediu službu tí, ktorí tvrdili, že presahuje alebo sa nachádza mimo veľkých ideológií modernity, alebo prichádza po nich. Vieme pochopiť, prečo teoretici "konca ideológie" prišli s týmto tvrdením — liberalizmus sa neusiluje "zaplniť" svet úplne, ale ponecháva priestor pre individualizáciu, ktorá sa nerealizuje, ak ľudia nemajú priestor robiť chyby. Napriek tomu, liberalizmus je ideológia a jeden zo spôsobov života spomedzi mnohých.

K&K 3: Časté a zlomyseľné útoky na liberalizmus na západe, prichádzajúce sprava aj zľava, sa zdajú byť paradoxné, liberalizmus totiž poskytol či vytvoril dominantný systém, ktorý je základom každého západnej liberálnej demokracie. Bez neho by neexistovala pluralita v politike, žiadna koncepcia spravodlivosti a individuálnej slobody, ktoré chápeme ako samozrejmosť. Prečo niektoré vášnivé útoky na liberalizmus, často plné nenávisti, prichádzajú od ľudí a ideológov, ktorých bezpečie, blahobyt a sloboda záučiť — povedzme na liberalizmus — je tak úzko spätá s prežitím liberálnej demokracie?

RR: Dianie v Európe nepoznám dostatočne, aby som mohol výstižne komentovať, čo sa tam

deje. Môžeme len povedať, že v mojej krajine nedochádza k závažným útokom na liberalizmus zo strany intelektuálov. Republikánski "neokonzervatívni intelektuáli" nemajú žiadnu alternatívnu politickú víziu, ktorú by mohli ponúknuť. Dúfajú, že zničia sociálny štát a obnovia džungľu kapitalizmu, ale neprichádzajú so žiadnou kritikou inštitúcií americkej ústavnej demokracie. Tí, čo napádajú liberalizmus, napríklad *Wall Street Journal*, nám neponúkajú nič iné okrem tvrdenia, že vládna regulácia a vysoká daňová sadzba znižujú prosperitu, a že dokonca aj tí najchudobnejší ľudia v USA sa budú mať nejakým spôsobom lepšie, keď upustíme od redistribučných opatrení, ktoré zaviedol New Deal. Avšak toto absolútne neprijateľné tvrdenie nepodopiera nič, čo by si zaslúžilo meno "ideológia".

BE: Extrémni kritici liberalizmu napádajú politiku, ktorú pokladajú za pokryteckú a oportunistickú politiku. Pričom ju uskutočňujú politické strany alebo hnutia, ktoré sa vyhlasujú za "liberálne". Ako všeobecná kritika liberalizmu je takáto tendencia zavádzajúca. Avšak, tento typ kritiky možno vysvetliť neschopnosťou liberalizmu poskytnúť jasný súbor všeobecných hodnôt a jasný pocit pevnej identity pre jednotlivcov žijúcich v súčasnom svete. Obnovený pocit esenciálne *tragickej* povahy sociálnej existencie môže zmierniť potrebu pátrať po takých nedosiahnuteľných cieľoch. Iným vysvetlením všeobecnej dezilúzie z liberalizmu je "politika identity", zavádzajúca viera, že nejaká skupina jednotlivca má hotové riešenie týchto problémov, ktoré nemôže vyriešiť spoločnosť ako celok. Táto viera je nielen zavádzajúca, ale aj náchylná zhoršiť napätie, ktoré by sa dalo prekonať v otvorenej diskusii o ňom.

RJ: Nepoznám nijaký jediný či jednoduchý dôvod, ktorý by vysvetľoval, prečo konzervatívci tak zúriivo útočia proti liberalizmu, keď si podľa všetkého užívajú jeho výhody. Veľmi zjednodušene by som tieto "nemilosrdné" útoky proti liberalizmu charakterizoval ako vyplývajúce z akéhosi základného pokrytectva, t. j. z teokratického konzervativizmu, ktorý (v Spojených štátoch) tvrdí o sebe, že je tradičný, ale ktorý si oveľa viac rozumie s autoritatívnou vládou. Tento konzervativizmus by rád nahradil Listinu práv Desatorom božích prikázaní. Na druhej strane, "umiernenejší" útok prichádza zo strany neokonzervatívov, ktorí sú naďalej oddaní umiernenejšej forme liberalizmu. Vezmime si napríklad ten klasický útok proti "liberálnemu" vzdelávaniu Allana Booma (*Uzatváranie americkej mysle*), proti knihe, ktorá napriek chybným tvrdeniam a nevhodným poznámkam stále lojálne neprekračuje rámec liberalizmu. V skutočnosti mnohí neokonzervatívci do istej miery oprávnene tvrdia, že vo svojich sociálnych a politických záujmoch sú stále liberálni, ale že sú neliberálni v zahraničnej politike, ktorú podporujú.

PB: Problém liberálnej tolerance k neliberálnym hnutiam není riešiteľný a priori. Liberálny politický systém dáva na jednej strane výhodu fundamentalistám, neboť jim v jistě (byť omezené) míře zajišťuje šíření jejich názorů. Na straně druhé však právě vstup těchto názorů do pluralitního veřejného prostoru otupuje jejich absolutistické nároky, neboť je nutně konfrontuje s jinými názory. Liberální systémy musejí umět využít tohoto paradoxu ve svůj prospěch a to za použití staré politiky cukru a biče (*stick and carrot*): na jedné straně oslabovat fundamentalismy tím, že jim umožní svobodně se projevit, a tím se relativizovat, na druhé straně tvrdě potlačovat ty jejich projevy, které bezprostředně vyvolávají násilí.

JH: Obhajoba liberalizmu nie je vôbec jednoduchá. Priaznivci liberalizmu sú nevyhnutne nestáli. Ak chceme vysvetliť absolútne neodstrániteľnú schizofréniu liberálov, musíme uviesť dve kľúčové skupiny jeho priaznivcov.

Prvou skupinou sme vlastne my, ktorí žijeme v rozvinutom, usporiadanom svete s relatívne umiernenou politikou. Určité argumenty a praktiky nám tu dávajú zmysel, aj keď vidíme, že

niekedy idú dosť odlišným smerom. Na jednej strane je tu všeobecne prijímaný predpoklad, že ide o každého jednotlivca, že každý si zaslúži patriť do utilitaristického kalkulu šťastia. Na druhej strane je tu absolútne kľúčové vedomie, že svet je nedogmatický a funguje ako prax pokusu a omylu, ktorými sa vyznačuje veda aj trh. Karl Popper mal pravdu, keď zdôrazňoval, že nič nevieme naisto; jeho práce však rovnako poukazujú na akumuláciu poznania — takže nahradenie newtonovského sveta einsteinovským neznamená nevyhnutne rúcanie mostov či stavieb. Inak povedané, veda a trh sú spoľahlivo neisté a poskytujú nám najlepší model pre život, ktorého nikto nie je pripravený vážne sa zriecť. Ďalší argument, ktorý poukazuje na iné, je tento. John Stuart Mill pripúšťal, že konkurencia medzi ideami môže priniesť všeobecnú liberálnu pravdu. Puritánski kantovci, ako som ja, sa veľmi usilujú, aby to tak nebolo: chceme zostať autonómni, páni svojho osudu, nezaviazaní nikomu. Radšej spoločnosť ľubovôle ako dobrých ľudí.

Ľudia žijúci v rôznych svetoch — boľševickom, nacistickom, nábožensky fundamentalistickom toho či onoho druhu — iba veľmi nepravdepodobne podľahnú takýmto argumentum; tie dávajú zmysel v rámci liberálneho sveta, ktorému ich treba adresovať znova a znova, aby si vypestovali mentálne sily na svoju obranu. Alternatívne svety často vyzdvihujú heroizmus, mravné poslanie a pohrdanie materialistickými hodnotami.

Napriek tomu liberáli snívajú o tom, že poskytnú argumenty z istej slobodnej, nedogmatickej pozície mimo všetkých sociálnych svetov, ktoré budú schopné zaujať aj v rámci týchto alternatívnych svetov. Nie je to jednoduché, ale nie je to nemožné. Dejiny deštrukcie spôsobenej pokusmi o utváranie v industriálnom svete nám podávajú hrozné svedectvo a mnohí z nás si to uvedomujú. Heslo "konzumenti sveta spojte sa" nemusí rozprúdiť krv ako víno, no obyčajné pravidlá normálneho spolužitia majú svoju prít' aživosť pre väčšinu ľudstva.

K&K 4: Existuje dlhá línia kritikov liberalizmu, ktorí si uvedomovali jeho historický význam a potrebu na záchranu liberálnej demokracie. Patria sem Marxisti a rozličné prúdy post-Marxistov, komunitariánov, libertariánov a konzervatívov — mnohí boli najvýznamnejší myslitelia 20. storočia. Tí často veľmi užitočne kritizovali liberalizmus a pritom ho nechceli zničiť. Niektorí tvrdia, že liberalizmus ignoruje tradíciu a kolektívnu identitu, iní sa zasa vysmieávajú silnému liberálnemu štátu a ďalší kritizujú krehký nárok univerzalizmu. Ako ich spätne hodnotíte a koho by ste uviedli ako kritikov na začiatku 21. storočia?

RR: Nemyslím si, že komunitariáni ukázali, že liberalizmus "ignoruje tradíciu a kolektívnu identitu". Roosevelt predal New Deal Američanom s tým, že redistribučné opatrenia — teda opatrenia, ktoré zmenšovali odstup medzi bohatými a chudobnými — sú dobrým spôsobom ako vyjadriť pocit spoločného občianstva. Krajínám ako Nórsko a Holandsko — tým, čo maximálne pretláčali ideu, ktorú Margaret Thatcher nazvala "pestúnskym štátom" — nechýba zmysel pre tradíciu, ani kolektívnu identitu. Naopak, Nóri a Holanďania sú hrdí na to, že ich krajiny sa starajú o sociálnu spravodlivosť viac ako iné krajiny. Čo sa týka univerzalizmu, nemyslím si, že nezhody medzi filozofmi o tom, čo je univerzálne a čo nie je, sa akokoľvek dotýkajú otázky či, a ako by sme sa mali pokúsiť realizovať ideály Francúzskej revolúcie. Ako často tvrdím, sociálno-politické ideály osvietenstva možno oddeliť od racionalistického univerzalizmu v osvieteneckej filozofii. Dewey vyjadruje tieto ideály filozofickými termínmi prinajmenšom tak dobre ako Kant.

BE: Umiernení kritici liberalizmu ho kritizujú zvnútra. Ich obavy treba brať vážne. Len čo sa pohľad kritického oka zaostrí na rozpory a na nevyhnutne hegemonickú charakteristiku roly liberálnej ideológie, musí sa táto otvoriť kritickej debate. Z nej môže vziť alternatívna

ideológia. Avš ak, pokiaľ ide o mňa, v súčasnom kontexte si takúto alternatívu neviem predstaviť.

PB: Vzhľadom k parazitní a nominalistické povaze liberalismu (viz 1. a 2. respectively) je těžké odlišit liberála od "umírněného kritika" liberalismu: žádná plnohodnotná (*fully-fledged*) etická či politická pozice si totiž nevystačí s parametry "procesu", ale potřebuje také cílovou "substanci". Kritika sklonu liberalismu redukovat etiku i politiku na proceduru a prezentovat se jako etický či politický systém o sobě (*on its own*) je ve skutečnosti sebe-kritikou liberalismu. Umírnění kritikové liberalismu mu často jen připomínají jeho nepřekonatelně formalistickou povahu a nabízejí mu obsah. Kandidáty pro nový politický obsah liberalismu počátku 21. století jsou environmentalismus se svou kritikou kořistnického vztahu k přírodě a alterglobalismus se svou kritikou nespravedlivého planetárního rozdělování ekonomických výhod a nevýhod.

K&K 5: Zdá sa, že stratégie, ktoré ponúka konzervativizmus — a jeho zatiaľ najnovšia odnož neokonzervativizmus — na zvládnutie ekonomických a sociálnych problémov, ako aj medzinárodných hrozieb pre demokracie, sú prijateľnejšie pre občanov západných demokracií než liberálnych. V krátkodobej perspektíve je to odpoveď na prevládajúcu náladu medzi širokými vrstvami obyvateľstva, ktoré sa cítia ohrozené a zraniteľné. Vysvetlite však, čo znamená uplatniť konzervatívne hodnoty a štandardy v dlhodobej perspektíve v sociálnej, kultúrnej a ekonomickej sfére demokratickej spoločnosti?

RR: Myslím si, že by sme mali jasne odlišiť strach, vyvolaný (v Európe a na juhozápade USA) vidinou imigrujúcich mas z chudobného juhu na bohatý sever, od množstva iných problémov, ktorým liberáli musia čeliť. Problém imigrácie je zďaleka najzávažnejší. Otázka, ako zabrániť imigrantom z juhu aby vyčerpali všetky zdroje zo severu je skutočnou dilemou. Liberáli, nech už sa im hocako veľmi táto myšlienka nepozdáva, budú pravdepodobne musieť súhlasiť s opatreniami, ktoré ostro obmedzia imigráciu. Neviem, ako by liberáli mohli spraviť juh bohatým — priniesť prosperitu napríklad Libérii či Guatemale. Môže sa stať, že nezmieriteľná nerovnosť medzi severom a juhom znemožní liberálom aby zostali internacionalistami, možno sa budú musieť vzdať nádejí na prenesenie ideálov osvietenstva z Európy do sveta ako takého. Toto spôsobí liberálom veľké škody — aj keď nie nevyhnutne nenapraviteľné — pri nazeraní na seba samých a na ich morálke. Takže čo sa týka dlhodobých vyhládok liberalismu, nie som veľký optimista. Napriek tomu nemôžem ponúknuť žiadnu alternatívu. Môžem povedať len toľko, že liberalizmus je najlepšia myšlienka akú Európa mala, a že z Európy a Severnej Ameriky vytvorila najlepšiu spoločnosť, aká kedy vznikla. Nemusí to tak však fungovať celosvetovo.

BE: Súčasný konzervativizmus a neokonzervativizmus nie sú radikálne alternatívy liberalismu. Sú to vyjadrenia nesprávne kladeného dôrazu na niektoré úzke aspekty liberalismu: zodpovednosť, morálnu povinnosť, fišálnu zodpovednosť, liberálne vzdelanie, atď. Vhodným príkladom je dopyt po "vzdelaní založenom na náboženstve" (VZN). Zástancovia VZN požadujú slobodu vzdelávať svoje deti v súlade s učením Písma. Neželajú si — ako to robili tradiční konzervatívci v minulosti — uzákoniť morálku, chcú skôr slobodu a *štatné prostriedky* na chod vlastných škôl v súlade so svojimi hodnotami. Zavrhnúť ich ako náboženských fanatikov by bolo lákavé. Ale ak sú pripravení vstúpiť do úprimnej diskusie o nedostatkoch štatného vzdelania tak ako existuje v ich komunite, výsledok môže byť prospešný. Skutočnými nepriateľmi liberalismu sú dogmatizmus a fanatizmus.

PB: Svou teziou o prioritě existujících procedur sociálního jednání (*existing procedures of social practice*) před metafyzicky formulovanými *cili* patří klasický, burkeovský konzervatismus k

předchůdcům liberalismu. Naopak neokonzervatismus v té podobě, v jaké se projevuje v americké zahraniční politice po 11. září 2001, se sám vyloučil z liberální rodiny svým upřednostňováním cíle před procedurou, dobra před právem: nevysvětloval nám snad v únoru 2003 Colin Powell, že americkou administrativu nezajímá "proces", ale "substance"? Nemyslím si, že by tato antiliberální "nová pravice" již získala v západním světě celkovou převahu: zatím zvítězila v alianci s křesťanským fundamentalismem v USA a v alianci s židovským fundamentalismem v Izraeli. V západní Evropě si udržují politickou převahu liberální směry, čehož důkazem je nejen odpor většiny Evropanů k iráckému tažení G. W. Bushe a férovější pohled EU na podmínky urovnání izraelsko-palestinského konfliktu, ale také vyškrtnutí ultrakonzervativního Rocco Buttiglioneho z nominované Evropské komise, které si na podzim 2004 vynutil Evropský parlament.

Co dělat se současným náporom nové pravice? V zahraniční politice je třeba neustále opakovat, že šaronovsko-bushovská politika strachu ve skutečnosti vědomě vyvolává a zvětšuje nebezpečí, kterým se ospravedlňuje a že tak činí proto, aby mohla uskutečnit plány, které nemají nic společného s deklarovanými bezpečnostními cíli: anexi co největší části západního břehu Jordánu a ustavení amerického planetárního impéria. Na podobném podvodu je založeno spojení neoliberálních ekonomických politik s nostalgickým poukazem k "tradici" a jejím "morálním hodnotám". Ve skutečnosti to je právě deregulovaný kapitalismus, který všechny tradice a hodnoty proměňuje v prach a připravuje další války tím, že bohatým umožňuje bohatnout a chudé uvrhává do ještě větší chudoby.

K&K 6: Západní model liberální demokracie závisí od ekonomické prosperity, udržatelného rastu a istého stupňa sociálneho štátu. Liberalizmus považuje svoje základné premisy za univerzálnu doktrínu. Vzhľadom na chudobu a mizériu vlastných slumov a obrovských nedostatkov v Treťom svete — je tento model udržateľný, ak neostane uzavretým a izolovaným? Inými slovami, je liberalizmus dnes udržateľný aj keď sa rozšíri za zámer ideálov prosperujúcich západných demokracií?

RR: Ako som navrhol v odpovedi číslo päť, mám podozrenie, že liberalizmus, žiaľ, môže byť udržateľný len v tom prípade, ak sa obmedzí na ideály prosperujúcich západných demokracií. Ash je však optimistickjší a ja pevne verím, že pravdu má on a ja sa mýlim.

BE: Liberalizmus ako ideológia sa objavil v spojení s rastom priemyslu a obchodu, najprv v opozícii voči náboženskému fundamentalizmu (Spinoza) a neskôr voči politickým predstaviteľom (osvietenstvo). Pri nástupe liberalizmu hrala dôležitú úlohu socializácia práce a nielen akumulácia bohatstva. Ekonomika založená na zdrojoch, aj keď je bohatá, je kompatibilná s autoritárstvom. Takže podpora liberálnej ideológie je menej pravdepodobná. Liberalizmus vyžaduje: relatívne ekonomické bohatstvo, úctu k autonómií jednotlivcov ako aj inštitúcie umožňujúce experimentovanie v jeho vlastnom rozvoji. Platí to pre jeho vznik aj prežitie.

RJ: Oblíbenou taktikou velmi bohatých a značně vystrašených lidí v Spojených štátech je život v uzatvorených komunitách, kam je přístup verejnosti obmedzený. Je toto budúcnosť pre existujúce liberálne demokratické systémy? Uzatvorené a chránené enklávy v mori chudoby a násillia? Možná. Nemôžeme predstierať, že by to tak nemohlo fungovať; brány môžu byť čoraz vyššie a strážcovia čoraz krutejší. V konečnom dôsledku, podobne ako segregácia v Južnej Afrike, je však tento štýl života odsúdený na zánik. No ono "v konečnom dôsledku" môže trvať desať ročia.

JH: Liberalizmus bol vž dy napádaný intelektuálmi, ktorí sa vrtali v schémach mravnej jednoty. Nie je to nič prekvapujúce. Intelektuáli kedysi ovládali svet a mali v ňom svoj status ako tí, čo majú monopol na gramotnosť a postytujú významy. Dnes žijú intelektuáli na okraji trhu a ich status je oveľa nižší. Majú starosti, ktoré by sme my nemali mať: odcudzenie, ktoré ich trápi, netrápi väčšinu ľudí, ktorým moderná doba poskytuje viac než len tradíciu. Tým teraz nechcem povedať, že nezáleží na veľkých myšlienkach. Môžeme byť hrdí na Montesquieua, šótskyk moralistov, Keynesa, Poppera, Arona a Gellnera — aby som uviedol aspoň tých, ktorých sám najviac obdivujem. Boli to vš ak myslitelia, ktorí sa akýmsi zázrakom nepokladali za "intelektuálov", prihovárajú sa *de haut en bas* celému ľudstvu.

Nepochybne máme do činenia s novými výzvami voči liberalizmu, avš ak skôr než uvediem dve z nich — ktorým liberalizmus čelí neefektívne, čo je smutné — bude dobré formulovať stanovisko. Marxistické a fašistické výzvy boli neúspešné a tie, ktoré pochádzajú z náboženského fundamentalizmu stoja na periférii rozvinutého sveta. Čína určite nadobudne význam v budúcnosti, no v súčasnosti je veľmi závislá od rozvinutého sveta, ako je vidieť z jej ochoty požičať obrovský kapital Spojeným štátom. Inak povedané, nie sme v 30. rokoch, keď kritici liberalizmu mali veľkú ideologickú silu, ktorou súčasne ovplyvnili ekonomickú i vojenskú politiku.

Obe výzvy, ktoré stoja pred nami vyplývajú z faktu, že došlo k hojnému rozšíreniu liberalizmu vo svete. Princíp nezasahovania celkom správne dáva zmysel vo svete, v ktorom vystupujú do popredia obavy o ľudské práva, keď sledujeme horory v priamom televíznom prenose. Liberalizmus vš ak hovorí veľmi málo o tom, ako sa vyrovná s touto situáciou — ako vydržať a podporovať sociálnu zmenu, ktorá je často najlepšia, a ako formovať národ, keď intervencia nie je len žiaduca, ale aj skutočne nevyhnutná. Liberáli musia byť konzekvcionalisti, keď si uvedomia, že ak sa neplnia sľuby, prichádza katastrofa. Tým chcem povedať, že liberáli si musia uvedomiť limity, ktoré kladie moc ich túžbam. Druhá výzva je oveľa viac pod kontrolou liberálneho sveta. Vš ade ide o každú jednotlivú ľudskú bytosť ako o individuum. Liberálne spoločnosti sa nesmú uzatvárať pred imigráciou a obchodom. Argument ekonomických liberálov, že bohaté krajiny môžu zostať bohatými tým, že budú rozvíjať výrobný cyklus, je pravdivý. Takto vš ak odsudzujú príslušníkov rozvinutého sveta na neustálu zmenu a prispôbovanie sa jej. To je žiaduce a nevyhnutné, ale mnohí to budú akceptovať iba vtedy, ak im to pomôže dostať sa vyššie. Sociálno-demokratický liberalizmus je nevyhnutnosťou, ak sa majú prijať plody tvrdého medzinárodného trhového liberalizmu. Záverom jeden dodatok k týmto problémom: rozhodujúca moc, ktorá môže zvládnuť oba tieto vš eobecné problémy, sa nachádza v Spojených štátoch. Liberalizmu sa tu vš ak nedarí ako kedysi. Pred nami je ešte veľa práce.

K&K 7: Všetky moderné demokracie sú konfrontované s problémom politickej rovnosti a ekonomickej nerovnosti. Rozličné pokusy v 20. storočí odstrániť buď jedno, alebo druhé inými ideológiami, viedli ku katastrofe. Sociálny štát bol najcitlivejším liberálnym pokusom zmierniť toto napätie, napriek tomu sa zdá, že sociálny kapitalizmus — vskutku veľmi nákladný podnik — je pod veľkým tlakom a ustupuje. Ako by sme si dnes mohli poradiť s týmto napätím? **RR:** Nie som si istý, či sociálny kapitalizmus je pod veľkým tlakom a ustupuje. V mnohých krajinách dodnes celkom dobre funguje. Som si vš ak istý, že nikto nemá nejaký lepší nápad než sa ho pokúsiť udržať na tak dlho, ako je len možné.

BE: Rovnosť nie je nutnou požiadavkou liberalizmu. Ale rovnosť príležitostí (vrátane rovnosti pred zákonom) áno. Liberalizmus vyžaduje len to, aby vš etci občania mali *prostriedky* na uplatňovanie svojej slobody v súlade so svojimi sklonmi a chuťou. To znamená, že budú môcť

plne participovať v politických a ekonomických inštitúciách, primeraných ich schopnostiam a potrebám. Voľná participácia v elektorálnej politike je nutnou podmienkou liberalizmu, ale v žiadnom prípade postačujúcou.

RJ: Áno, sociálne štáty sa potýkajú s mnohými problémami — demografickými, ekonomickými i sociálnymi. No napriek tomu sa mi zdá, že model Západnej Európy sa drží. Zrušenie štátnej zdravotnej starostlivosti, sociálneho poistenia či sociálnej starostlivosti rozhodne nie sú nikde na programe. Tieto spoločnosti sú dnes jednoznačne bohatšie ako spoločnosti zo začiatku 19. storočia, keď sociálny štát neexistoval. Prečo treba vráť čas späť?

K&K 8: Conor Cruise O'Brien píše o Pevnosti Európa ako o symbole pokrytectva západu, ktorý stojí tvárou v tvár vlnám chudoby, ktorá by tiež rada uživala plody liberálneho sociálneho štátu, alebo by jednoducho chcela uniknúť nebezpečenstvu a mizérii vlastnej spoločnosti. V roku 1970 O'Brien predpovedal, že

Vyspelý svet sa môže cítiť ako uzavretý a strážený palác v meste, ktoré zachvátil mor. Jestvuje aj iná metafora, ktorú rozvinul jeden z mnohých mysliteľov, ovplyvnených Nietzsche, André Gide: je ním metafora záchranného člna na mori plnom stroskotancov. Obete sa rukami držia okrajov člna. Čln je však plný, nemôže už prijať ani jedného stroskotanca, ak pribudne čo len jeden, plavidlo sa potopí a všetci zahynú. Kapitán rozkáže vytiahnuť sekery. Stroskotancom odtnú ruky. Pasažieri na člne sú zachránení.

Asi takto funguje logika, ktorú uplatňujeme, keď sprísňujeme naše imigračné zákony a ktorá je príznačná pre charakter našich vzťahov s takzvanými menej rozvinutými krajinami [...] Čím zrejmejšou je táto situácia, tým väčšia pravdepodobnosť, že bude spôsobovať psychologické a morálne tlaky. Tradičná etika si bude vyžadovať čoraz väčšie dávky svojej tradičnej neodmysliteľnej protilátky — značného pokrytectva a kultivovanej ľahostajnosti s istým minimálnym penzom dobročinnosti.

(On the Eve of the Millennium, 1994)

Naplnila sa predpoveď O'Briena a ako sme na tom vlastne dnes? **RR:** Ako vidieť z môjho komentáru k severno–južnému konfliktu, do veľkej miery súhlasím s O'Brienom. Neexistuje spôsob ako pozdvihnúť sociálno–ekonomickú úroveň juhu na úroveň severu, bez toho, aby sme žiadali od severanov aby drasticky znížili svoju životnú úroveň. Keby sa politickí lídri severných národov obrátili s takouto požiadavkou na svojich spoluobčanov, rozhorčene a rázne by ju zamietli. Napriek tomu by O'Brien nemal popisovať postoj severných liberálov ako "pokrytectvo". Byť nútený selektovať — teda pokúsiť sa zachrániť tých, čo môžeme, aj za cenu, že musíme odmietnuť pomoc mnohým iným — je tragédia, ale nie pokrytectvo. Celé generácie liberálov v bohatých krajinách mlčky spolupracovali na tejto selekcii: podvoľovali sa konaniu, ktoré zvyšovalo životný štandard na domácej pôde, namiesto toho, aby bol ekonomický nadbytok odoslaný do cudziny, a tak sa pomohlo hladujúcim. Toto právo si budú musieť ďalej ponechať, nemajú inú alternatívu.

BE: Súčasná debata o imigrácii je veľmi pokrytecká. Myslím si, že problém spočíva čiastočne v tom, že v súvislosti s touto otázkou je dosť zmätku. Príčina: o otázke práv a zodpovedností hostiteľských štátov a korešpondujúcich právach a zodpovednostiach imigrantov sa zriedka diskutuje otvorene a inteligentne. Je potrebné, aby hostiteľské štáty nielen vydávali početné

imigračné nariadenia, ktoré ich bránia pred xenofóbnymi útokmi, ale rovnako dôležitá je potreba vytvoriť adekvátne mechanizmy a inštitúcie na akomodáciu prísťahovalcov. Na druhej strane je potrebné identifikovať a napraviť hrubé zneužívanie imigračných nariadení (s pomocou zločineckých organizácií, právnikov a, príležitostne, cirkevných zoskupení), aby sa dalo vyhnúť prudkej reakcii mnohých ľudí, ktorá by následne mohla nahrat' rasistickým skupinám. Avšak, bohaté liberálno–demokratické štáty majú okrem otvorenej imigračnej politiky, adekvátnych mechanizmov integrácie a zásadovej obrany národnej suverenity k dispozícii iné prostriedky na pomoc tým, ktorí chcú opustiť krajinu, kde sa narodili. Mohli by im zatraťivniť zotrvanie doma. (Keďže som sám imigrant — a raz utečenec — pamätám si, ako sa mi dlhé roky cnelo po domove a bol by som prijal možnosť návratu, než som sa cítil úplne doma v krajine, ktorá mi poskytla azyl.). Buď pomocou rozvoju priemyselnej infraštruktúry (propagovaním *lokálnych* iniciatív) v menej rozvinutých krajinách alebo v prípade potreby tvrdým zákrokom proti flagrntnému a násilnému zneužívaniu ľudských práv. Pasáž citovaná z C.C. O'Briena je zbytočne poplašná. Navyše si myslím, že nesprávne identifikuje problém. Vo všeobecnosti, na rozdiel od rozšírených predsudkov, imigrácia nespôsobuje ekonomické ťažkosti hostiteľským krajinám. Práve naopak, imigranti častejšie trpia ekonomickým využívaním v hostiteľskej krajine. Výzva, ktorú nastoľujú, súvisí so sociálnou, ekonomickou a kultúrnou *integráciou*.

RJ: Conor Cruise O'Brien má možno pravdu.

PB: Liberalizmu jako ideologii druhého řádu (viz 1.) nic nebrání, aby se spojil s programem radikální reformy západních společností i celoplanetárního systému. Jeho formalismus mu také umožňuje operovat i vně západní "civilizace" jako souboru určitých politických, kulturních a historických obsahů a s nimi spjatých partikularistických zájmů. Pokrytectví *západního* liberalismu bylo tak či onak spjato s paternalistickým postojem vůči mimoevropským společnostem — ať již byl takový postoj ospravedlněn kulturně či rasisticky. Jakmile důsledně domyslíme zásadu rovného morálního ohledu vůči všem lidem *jakož to lidem*, pak již se nebudeme moci zavírat do "pevnosti Evropy". Z toho nemusí plynout program nastolení globální demokracie, která by se, jak věděl již Kant, mohla lehce svrhnout v globální despotii. Ani to nemusí znamenat absolutní deregulaci migračních procesů stejně jako to neznamena deregulaci ekonomických procesů. Je-li liberalismus z definice pluralismem, pak nemůže být jeho cílem zrušení rozdílů a hranic mezi různými kulturními a politicky–geografickými útvary a jednotkami, ale spíše rozvoj férových procedur jejich vzájemného uzpůsobování a vyjednávání protikladných nároků. Multilateralismus spolu s projektem překonávání globálních nerovností a hledáním méně kořistnického vztahu k přírodě — to je liberální agenda pro 21. století.

JH: Liberalizmus je najatraktívnejšou sociálnou a politickou teóriou akú máme. Neschopnosť uvedomiť si to má viaceré príčiny. Na niektoré z nich chcem poukázať. Jednou z nich je neznalosť — skutočné nepochopenie toho, čo liberalizmus obsahuje. Skôr než prejdem k úvahe nad súčasnými útokmi, ktorým musí čeliť tento skvelý systém myslenia, konania a inštitúcií, uvediem tri aspekty jeho definície. Vopred sa ospravedlňujem za to, že nedodržím poradie otázok, v akom ste mi ich položili; som presvedčený, že môj postup mi umožní lepšie preniknúť do nastolených problémov.

Published 2005–08–01

Original in Slovak

Contribution by Kritika & Kontext

First published in *Kritika & Kontext* 1/2005 (Slovakian version)

Š Samuel Abrahám/*Kritika & Kontext*

Š Eurozine